

Det nordsvenska
kulturlandskapets
framtid

Det nordsvenska kulturlandskapets framtid

natur- och kulturvärden som grund och drivkraft för regional utveckling

rapport från en konferens i Östersund, 19–20 april 2018

publicerad av nätverket Svenska kulturlandskap år 2018.

Redaktion: Eva Karlsson, Ninni Nordlund, Håkan Tunón, Kristian Olofsson & Hjalmar Croneborg.

Innehåll

Vad menar vi med det nordsvenska kulturlandskapet?.....	4
Vilka värden är det som står på spel?.....	6
Vilka är svårigheterna? Historik och nuläge.....	6
Vad gör svenska staten för att hantera det här?.....	8
Hur skulle det kunna göras?.....	10
Målbilder – att sträva mot.....	12
Strategier – vägar framåt.....	13
Vad behöver göras? Idéer och förslag.....	14
Hur komma vidare? Fortsatt process.....	18

Rapportens innehåll speglar idéer och förslag från konferensens deltagare. Konferensen samlade ett hundratal personer och olika organisationer, från regeringskansli och myndigheter till ideella föreningar, intresseorganisationer och brukare över hela norra Sverige.

Allt material finns på nätverket [Svenska kulturlandskaps webbplats](#):

- bakgrund och program finns [här](#)

- presentationer och andra underlag finns [här](#).

Vad menar vi med det nordsvenska kulturlandskapet?

Det nordsvenska kulturlandskapet är ett samlande begrepp för olika kulturgeografiska perspektiv. De innefattar det samiska kulturlandskapet, fjällbondens kulturlandskap, finnjordbrukets kulturlandskap, fäbodbrukets kulturlandskap, skogsjordbrukens och skärgårdsböndernas kulturlandskap, med flera frågor som delvis överlappar varandra.

Begreppet behöver avgränsas på flera sätt för att kunna förstås och hanteras. Geografiskt handlar det om hela norra Sverige, från Värmland, Dalarna och Gästrikland, ända upp till norra Norrbotten. Det är två tredjedelar av Sverige. Inom hela det här området tänker de flesta kanske först och främst på det som idag kallas odlingslandskapet, alltså åkrar, betesmarker och andra delar av vad som idag är öppet och inte skog, våtmark eller fjäll. Men det är en ganska senkommen indelning, ungefär ett hundra år gammal.

Under en mycket längre tid än så nyttjades i stort sett all landareal, från kusten, genom älvdalar och mer höglänta trakter, och upp i fjällen. Genom vår historia har en traditionell, mer extensiv markanvändning bedrivits inte bara på inägomark, utan även på utmarkerna i skog och fjäll, genom renbete, skogs-, och fjällgårdar, finnjordbruk och fäbodbruk. På utmarken låg de viktiga foderproducerande markerna där det bedrevs lövtäkt, myrslätter och slätter längs med sjöar och vattendrag för att ha mat åt djuren under vintern. Det finns också många belägg som visar att fäbodar, som i sig ligger långt från hemgården, kunde nyttja markerna över ett område med mer än en mils radie. Läger man samman gångna tiders alla gårdar, fäbodar och visten med alla sina upptagningsområden så ser man att nästan hela landskapet täcktes in.

Foderbärgning och en omfattande extensiv betesdrift med ren, nöt, får, get och i viss utsträckning häst i det nordsvenska kulturlandskapet har på så sätt präglat gräsmarker, skogar, våtmarker och fjäll, från kusten upp till norska gränsen. Om inga renar gick på sommarbete ovanför trädgränsen så skulle fjällens ris- och gräshedar ganska snabbt ersättas av videsnår och lavmattor.

Det nordsvenska kulturlandskapet ska därför förstås som i stort sett all mark. Det är ett mycket mer vidsträckt begrepp än vad vi idag vanligtvis benämner odlingslandskapet. Hela det vidsträckta skogslandskapet är i själva verket inte bara en resurs för virkesuttag utan också en enorm betesresurs. Det är bara det att vi har slutat ta vara på den, med små undantag. Det finns alltså inget stöd för att tala om delar av norra Sverige som vildmark.

Vilka värden är det som står på spel?

Hela vår långa historia av markanvändning och brukande i norra Sverige har givit upphov till ett rikt kulturarv av byggnader, stängsel och mycket annat, men också i form av biologiskt kulturarv av kulturpräglade naturtyper, träd och förekomst av hävdgynnade växter, svampar och djur. Det har funnits en rikedom av spår, i form av till exempel ingrepp i träd, som bland annat just därför har blivit mycket gamla. Många andra spår, som slättermarker, stigar, små rösen med mera, har inte haft samma livslängd. Till allt det här kommer allt kunnande om marker, djur, livsmedel, redskap och annat brukande, men också traditioner, sånger, berättelser och mycket annat. Det är hela vår förindustriella historia som viskar till oss om varifrån vi kommer.

Det handlar alltså om biologiskt kulturarv med natur- och kulturmiljövärden, och om immateriellt kulturarv med traditionell kunskap. I allt detta ligger också viktiga resurser och en stor potential för framtida förvaltning och utveckling.

Vilka är svårigheterna? Historik och nuläge

Förra århundradets stora omvandling, med intensifierad gruvdrift, storskaligt jord- och skogsbruk, vägar, kraftledningar och hela vårt moderna samhälle, har inneburit att vi har förlorat nästan hela detta rika arv. Vi ville bort från fattigdom och misär, vi byggde vårt välfärdssamhälle, och i namn av detta rättfärdigades förtryck av folkgrupper, enorma kalhyggen och igenläggning av små brukningsenheter. Som en följd av detta håller vi på att förskingra stora delar av dessa värden i det nordsvenska kulturlandskapet. Idag kämpar ett litet antal människor med att upprätthålla de återstående rester som finns, så att inte allsammans ska dö ut och falla i glömska.

Vår historia och den svenska statens framväxt bär också med sig ett antal oförrätter och konflikter. Inte minst gäller det hur statsmakterna i Sverige över tid har förhållit sig till såväl samer som andra folkgrupper. Det har också funnits historiska konflikter mellan olika grupper av människor. Allt det här är en del av vårt arv, en del som vi behöver vara medvetna om när vi idag strävar efter att åstadkomma en mer positiv utveckling framöver.

Rennäringen står inför en rad problem som en följd av allt detta. Den största frågan är sannolikt att mark som man traditionellt har nyttjat nu i stor utsträckning har tagits i anspråk av det moderna samhället, med vägar, slutavverkningar, samhällen och ett antal andra barriärer i det gamla landskapets vandringsleder och passager.

Även andra småbrukare kämpar med svårigheter, som i många fall förvärras av brist på resurser för att alls synas och uppmärksammas som bärare av ett viktigt arv.

Fjälljordbruket är i praktiken osynliggjort och berörs knappast i samhällsplaneringen. Ett relativt fåtal kvarvarande brukare bär på stora värden för framtiden som behöver säkerställas genom att nyttjas och länkas vidare till nya generationer. Skogsgårdar och finnjordbruk är otillräckligt uppmärksammade och saknar relevanta hållpunkter i samhällsplaneringen.

Fäbodbruket kämpar för sin överlevnad i vårt land. Ett fåtal fäbodrar i bruk är blott en skugga av vad som tidigare varit. Så också jämfört med omfattningen i vårt västra grannland, liksom även jämfört med en del liknande EU-länder med motsvarande fäbodbruk men i en mycket större omfattning.

De regelverk och ekonomiska villkor som råder idag styr ensidigt i riktning mot storleksrationalisering. Det må vara framkomligt för industrier och liknande, men när det gäller traditionell betesdrift, jordbruk, skogsbruk, jakt och fiske så har det lett till en situation som i många avseenden är helt ohållbar. I stort sett alla mindre brukningsenheter läggs ned, trots att de egentligen är mer resurseffektiva. De få allt större som finns kvar idag hotas av att det är alltför krävande att driva dem med så få anställda som företagslönsamheten kräver. Resultatet blir att den allra största delen av hela vårt kulturlandskap sköts av allt färre brukare och entreprenörer, med allt större brukningsenheter.

Vad gör svenska staten för att hantera det här?

Övergripande mål och åtaganden

Det finns ett antal nationella mål och åtaganden som berör förutsättningarna för att det nordsvenska kulturlandskapet ska kunna leva vidare in i framtiden. Det kan handla om mål för samhällsservice, miljö-kvalitet och mycket annat. Utifrån detta pågår ett antal processer.

Arbete och processer som pågår under 2018 och framåt

Regeringskansliet

Arbete pågår med:

anpassningar till EU's gemensamma jordbrukspolitik (CAP) för år 2020 och framåt
en handlingsplan för regeringens genomförande av Agenda2030
Sveriges arbete med traditionell kunskap, utifrån en återrapportering från Naturvårdsverket och Same-
tinget, baserat på artiklarna 8j & 10c i konventionen om biologisk mångfald
en besöksnäringstudering, med starkt fokus på utveckling av naturturism och kulturturism.

Regeringsuppdrag har lagts om ett antal frågor som:

samverkan kring traditionell småskalig matkultur
vägledning, strategier och samverkan i kulturmiljöfrågor

Andra viktiga processer är:

den nationella livsmedelsstrategin, som innehåller uppdrag till myndigheter och länsstyrelser, bl.a. om
växtgenetiska resurser, husdjur, mat och måltider
landsbygdspropositionen, som bl.a. innehåller frågor om biobaserad ekonomi och hållbart utnyttjande
av naturresurser.
översyn av särskilda stöd riktade till Norrland.

Mer att läsa [här](#).

Naturvårdsverket

Arbete pågår med:

formellt skydd och förvaltning av skyddade områden
prövning och tillståndsgivning
samverkan och kunskapsförmedling.

Naturvårdsverket har lämnat [en skrivelse](#) till regeringskansliet om hur Sverige ska kunna arbeta med att
säkra traditionell kunskap på ett bättre sätt framöver.

Mer att läsa [här](#).

Jordbruksverket

Arbete pågår med:

den svenska tillämpningen av EU's gemensamma jordbrukspolitik (CAP) för år 2020 och framåt
åtgärder inom ramen för livsmedelsstrategin
strategi för bevarande av odlingslandskapets biologiska mångfald
jordbruksmarkens värden
övergångszoner mellan skogs- och jordbruksmark
kommande förändringar av miljöersättningarna i landsbygdsutvecklingsprogrammet
riktade satsningar på ängs- och betesmarker, bl.a. om kunskap och nätverk
återinventering av vissa ängs- och betesmarker
fortsatta utvärderingar av miljömålen
satsningar på naturturism
satsningar på unga som vill bosätta sig på landet
kommande satsningar utifrån kartläggning av fäbodbruket
projekt för utveckling av traditionell småskalig matkultur: grönt kulturarv, svenska lantraser, fäbodbrukande & samisk matkultur.

Mer att läsa [här](#).

Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetet har det nationella ansvaret för Sveriges arbete med landskapskonventionen. Därtill arbetar man med ett antal frågor inom landskap och landskapsvård, bl.a.:

landskapsvård
fornminnesvård
kulturresevat
biologiskt kulturarv.

Läs mera [här](#).

Länsstyrelserna

Länsstyrelserna hanterar ett antal stöd inom olika områden:

direktstöd till jordbruket
miljöersättningar inom landsbygdsprogrammet
nationella stöd
företags-, projekt- och investeringsstöd
bygdemedel
kompetensutveckling.

Läs mera [här](#). Man arbetar också med miljökvalitetsmål, och med olika åtgärder inom natur- och kultur- miljö. Se exempel från Jämtlands län [här](#), [här](#) & [här](#).

Hur skulle det kunna göras?

Norge

I Norge har hela landets marker kartlagts med avseende på värdet som betesmark. All skog delas in i tre typer: lav- och ljungskog, blåbärsskog och ängsskog. Det finns en enorm potential för att öka landets mjölk- och köttproduktion genom att nyttja denna betesresurs. Se mera [här](#). De här möjligheterna nyttjas bäst genom att hålla igång en betesdrift. Djuren formar själva sin foderresurs. På köpet får man mat med lokalt förankrad kvalitet. För att lyckas med det här behöver man fånga upp och utveckla de kunskaper som är knutna till betesbaserade näringar. Se mera [här](#).

Schweiz

I stora delar av Schweiz och Österrike finns en obruten tradition av fäboddrift i alperna – så kallad Alpwirtschaft. Under 4–5 månader betar mängder av kor, getter och får stora arealer av naturbetesmarker. Bara i de schweiziska alperna finns över 600 000 hektar öppna naturbetesmarker, långt mer än hela arealen ängs- och betesmarker i Sverige. Ca 35 % av all jordbruksmark i Schweiz utgörs av fäbodmarker. Betesdriften och djurskötseln sker till stor del med traditionella metoder, det vill säga med herdar som vallar djuren.

Varför fungerar det i Schweiz?

de har en obruten tradition, med fungerande system
de satsar på närhet, levande landsbygd och avsättning för produkter
de främjar en turism som är helt beroende av det öppna kulturlandskapet.

Vad kan vi lära i Sverige?

vikten av ett lönsamt lantbruk, med ordentliga löner, som gör att ”det är bra att vara bonde”, vilket blir möjligt bl.a. tack vare direktstöd
en medvetenhet om alla värden, med åtföljande medvetna satsningar från regeringen
en medvetenhet om fäbodbrukets samhällsekonomiska lönsamhet och värde för samhället
möjlighet till lokalt bestämmande
en medvetenhet om att natur- och kulturmiljövärden får man på köpet.

Se mera [här](#), och läs mera [här](#).

En utvärdering på uppdrag av nordiska ministerrådet

Natur- och kulturarv som resurs för regional utveckling

För att kunna arbeta på det här sättet behövs:
metoder för att förstå betydelsen av förankring i landskapet
ett brett perspektiv
fokus på natur och kultur som en långsiktig och hållbar bas för utveckling.

Smarta sätt att jobba

Exempel:

identifiera åtgärder tidigt i processen - redan när regionala strategier utarbetas
tänk på: långsiktig finansiering, kommunikation, utbildning, insikt
skapa nätverk och dialoger – ”capacity building processes”
ta fram regionala plattformar - där aktörer kan mötas
välkomna föregångare.

Läs mera [här](#).

Exempel på en bra arbetsform och verksamhet

Eldrimner, nationellt resurscentrum för mathantverk, pekar på vägar framåt:

stimulera mathantverkare och djurhållare att producera och att samarbeta
stimulera till ökad mjölkförädling på fäbodarna
kunskap är ett mycket viktigt redskap i utvecklingen
underlätta investeringar
det skall gå att tjäna pengar i företaget
visa på det unika; smaken, upplevelsen (ursprungskydd, Eldrimner certifiering, Slow food Presidia)
hjälpa till att marknadsföra produkter från naturbete till handel och besöksnäring.

Läs mera [här](#).

Exempel på nya idéer och koncept för en bättre framtid

För att verkligen nå förändring behövs samhällsförändringar. Exempel på idéer:

grundavdrag om 100 000 kr till dem som arbetar regenerativt
helt nya jordbrukarutbildningar på folkhögskolorna
bygg nytt byaväsende – bredbandsbullenbyar.

Det behöver baseras på ett antal principer, hämtade från fäboddriften:

energin produceras på gården
kretslopp med djurhållning och växtodling
verksamheten gynnar kolinlagring (mullkapital) och biologisk mångfald (regenerativt)
producenter och konsumenterna förbundna med personliga relationer (relationsmat)
konservering av maten sker med naturens egna processer, torkning, fermentering etc.

Läs mera [här](#). Se också mera [här](#) och [här](#).

Målbilder – att sträva mot

Vi behöver långsiktiga gemensamma smarta mål som drar med sig andra positiva effekter. Det skulle kunna se ut ungefär så här:

statlig nivå

inflyttning till och sysselsättning i norra Sveriges landsbygd och mindre orter ökar
möjligheterna att nå berörda miljökvalitetsmål är bättre.

regional nivå

det kulturarv som regionen förvaltar, och den variation och mångfald som ligger i det, vidmakthålls och utvecklas positivt
småskaligt landskapsvårdande naturbruk och lokalt förankrad livsmedelsförädling ökar.

brukare

det är ekonomiskt attraktivt att vara småskalig brukare på hel- eller deltid
det är lätt att få avsättning för landskapsförankrad mat och andra produkter
det är lätt och roligt att som småskalig brukare komma in i positiva nätverk där kunskap utbyts och utvecklas.

Strategier – vägar framåt

Vad är viktigast för att styra mot målbilderna? Några övergripande inriktningar kan vara:

statlig nivå

ta fram en tydlig nationell färdväg för att nå målen
skapa ett gemensamt forum för nordsvensk landsbygd och lantbruk – över länsgränser
vidareutveckla livsmedelsstrategin så att utmarksbete, lokal produktion m.m. gynnas
gynna hållbar mat av hög kvalitet
gör det lönsamt och attraktivt att flytta ut på landet och bli småbrukare
säkra samhällsservice i glesbygd: vägnät, vård, skola, post, IT, m.m.
tillhandahåll mark
satsa ännu mer på lokal förvaltning
fortsätt utlokalisera jobb.

regional nivå

ta fram en tydlig färdväg för regioner, län, kommuner, inkl. översiktsplanering
förstärk helhetstänkande i kombination med flexibilitet & lokalt självbestämmande
skapa förutsättningar för många fler geografiskt baserade tvärsektor-utvecklingsprojekt.

brukare

medverka i många fler geografiskt baserade tvärsektor-utvecklingsprojekt
återupprätta starka samband mellan människa, landskap och produkter.

Vad behöver göras? Idéer och förslag

Ingen enda möjlig förändring kan lösa problemen och ställa in oss i riktning mot en mer gynnsam framtid för det nordsvenska kulturlandskapet. Många olika förändringar behövs, på olika nivåer: statlig, regional och lokal. Här samlas ett antal viktiga idéer och förslag som kom fram under konferensen, grupperade i teman.

1. Kunskap

Utan kunskap inga goda beslut! Det är viktigt att skapa förståelse för regionen och dess markanvändningshistorik samt de aktörer och värden som finns där.

statlig nivå

- öka kompetensen kring dessa frågor hos politiker och statsförvaltning
- förbättra och bredda underlag för avvägning av riksintressen
- förbättra kommunikationen om vad som redan görs
- initiera kunskapsutveckling och forskning om relevanta historiska förhållanden
- initiera fortsatt forskning om t.ex. hållbarhet och resurseffektivitet
- inventera betesresurser i utmark och fjäll (som i Norge), kartlägg värden och omfattning
- påverka skolan så att kommande generationer får med sig de här perspektiven
- hämta kunskap från exempelvis Österrike & Schweiz
- verka för anpassning av tillgängliga EU-system så att de fungerar bättre för nordsvenska förhållanden
- skapa förutsättningar för en plattform för fortsatt utveckling av de här frågorna.

regional nivå

- öka kunnande om de egna förutsättningarna
- tydliggör värden
- utbildningar vid folkhögskolor, kurser, information
- rikta kunskapsförmedling till ungdomar, nyanlända m.fl.
- utöka och rikta företagsrådgivning och finansierad utbildning för brukare
- utnyttja tillgängliga EU-system ännu mer
- öka kunskapsförmedling till allmänheten om ekosystemtjänster och mervärden.

brukare

- samverka för att förmedla, utbyta och utveckla kunskap
- vidareutveckla metoder, utrustning, produkter
- genomför resor, träffar, besök hos brukare
- överför traditionell och praktisk kunskap till kommande brukare, ta emot praktikanter.

2. Attityder/kultur

statlig nivå

öka förståelsen för värdet av det småskaliga utmarksbruket och förankra det i förvaltningen

anamma och utveckla en bredare definition av det nordsvenska kulturlandskapet

höj status för småskaligt brukande

se brukandet som en tillgång för produktion och livsmedelsförsörjning, både lokalt och nationellt

fäst större vikt vid levande landsbygd där marken är i bruk

hantera frågor som ligger i vår historik.

regional nivå

öppna för samverkan och dialog med andra brukare av utmarksresurserna

utveckla möjligheterna och underlätta för skogs- och fjällbete och anpassa skogsbruk

avsätt skog för timmer till traditionell byggnadsvård

förbättra rovdjursförvaltningen

synliggör värden och brukande som gynnar värdena

ställ samma krav på importerade livsmedel som på inhemska, via upphandling m.m.

brukare

känn stolthet!

lyft fram förebilder och goda exempel

värdesätt kvalitet, finn sätt att mäta och visa kvalitetsaspekter

fäst ännu mer vikt vid kunskapsbärarnas röster

underlätta för generationsväxlingar.

respektera varandra, utifrån olika historik, nuläge och framtid.

3. Samverkan

statlig nivå

samverka över politikområden: departement, myndigheter

utöka samverkan med berörda aktörer

finansiera stödjande nätverk

skapa stabila och långsiktiga förutsättningar för fortsatt samverkan i de här frågorna.

regional nivå

samverka över geografiska gränser: regioner, länsstyrelser, kommuner, brukare m.fl.

samverka mellan nordiska länder, med länder i Alperna

förbättra dialog och samverkan mellan myndigheter och företagare

skapa stödjande funktioner för människor som vill skapa lokal samverkan.

brukare

samverka mellan olika brukargrupper, rennäring m.fl.

var med och utveckla nätverk, arenor, mötesplatser

verka för att öka tillit och delaktighet.

4. Regelverk

statlig nivå

lev upp till antagna internationella konventioner

gör frågorna tydligare i regleringsbrev = uppdrag till myndigheter

se över berörd lagstiftning

skapa bättre anpassning till förutsättningar.

regional nivå

underlätta för brukaren och arbeta och tillämpa regelverk på ett stödjande snarare än ett kontrollerande sätt

ge ökade möjligheter till lokal samförvaltning

anpassa tillsyn och kontroller till lokala behov.

brukare

samverka och för fram förslag till förbättringar av regelverk och tillämpning.

5. Nyttä-ekonomi-lönsamhet

statlig nivå

se över: vad är samhällsnytta, vad är samhällsekonomiskt lönsamt, vad är långsiktigt hållbart?

fäst ökad vikt vid hållbarhet, krisberedskap, hantering av klimatförändringar & förlust av natur- och kulturvärden

utred möjligheter till att ge skattebefrielse, grundavdrag, direktstöd

skapa förutsättningar för bättre ekonomi för brukare och andra landsbygdsföretag, gör det t.ex. lättare att ha anställda

ta fram resultatbaserade ersättningar i landsbygdsutvecklingsprogrammet.

regional nivå

hjälp matförädlare och andra småskaliga företag i natur-kultur-utmarksbranschen till en bättre ekonomi, det ska finnas möjlighet att försörja sig ekonomiskt, man ska kunna leva på att producera hållbar mat utöka lokal upphandling av livsmedel med förankring.

ta fram bättre starthjälp för brukare

underlätta tillgång till mark, lokaler, utrustning, distribution

ge företagare stöd i att hitta nya möjligheter att öka produktionsvolym utan att tappa i kvalitet

sträva efter att långsiktiga arbetstillfällena kan skapas.

brukare

öka självförsörjningsgraden

sträva efter att bibehålla gårdar och marker så att fortsatt brukande i framtiden är möjligt

medverka till utveckling av bättre villkor

ta till vara de möjligheter som skapas

öka marknadsföringen av produkternas värde, inkl. hela landskapet.

Hur komma vidare? Fortsatt process

Framöver är det viktigt att det finns en avsändare: vem och vilka är det som kommer med förslag m.m.? Det är en förutsättning för att nå fram till regeringskansli och myndigheter. För att kunna arbeta långsiktigt och bygga på det som redan åstadkommit så behövs en stabil aktör som håller i processen över tid. Den behöver vara oberoende av politik- och sakområden, och den behöver kunna hantera hela norra Sverige.

De olika organisationer som är verksamma med de här frågorna behöver ett samlande forum, för att tillsammans kunna sträva mot gemensamma mål.

Hur kan ett gemensamt arbete föras vidare?

Hur ser fortsatt process ut?

Vem ska ansvara för att hålla i det, på vilka resurser?

Hur kan information om vad som pågår fortsätta spridas mellan alla berörda?

Interreg-projektet:
Biologiskt kulturarv som hållbar värdeskapare

CBM Centrum för
biologisk mångfald

NIBIO
NORSK INSTITUTT FOR
BIOØKONOMI

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA
INOM FÖRETAGSLIV

Interreg
Sverige-Norge

Europeiska regionala utvecklingsprogrammet FÖRUTVECKLING I NORDEN

NORD-TRØNDELAG
FYLKESKOMMUNE

Nord-Trøndelag
fylkeskommune

SVERIGES
HEMBYGDSFÖRBUND

Länsstyrelsen
Jämtlands län

